

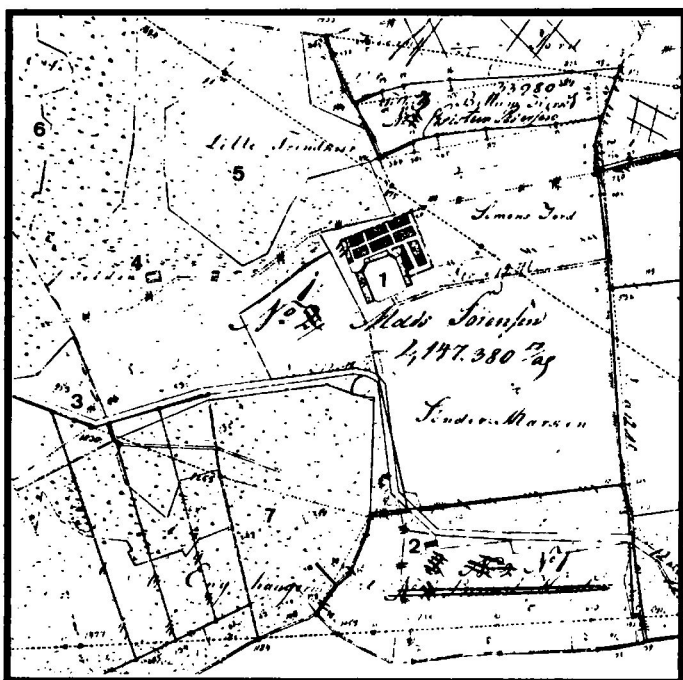
En fårefold

Af Knud Jensen

I matrikelarkivet i København opbevares et »Copie« kort over Hannevanggårds jorder i Billum sogn, Vester Horne herred. Det er tegnet i 1817 af premierløjtnant C. G. Schmidt. Da det er omtalt som kopikort, må det være tegnet på grundlag af et endnu ældre kort, som ikke eksisterer mere. Kortet er forsynet med målestok i alen, med orienteringspil og med signaturer for kær, eng, lynghede m.m. Agerjorden er benævnt »Sønder Marken«, »Øster Marken« og »Simons Jord«. Omtrent midt på kortet ligger Hannevanggård, en trelænget ejendom med have mod nord og øst. Gården er anført med Mads Sørensen som ejer. Syd for gården, på grænsen mellem hede og agerland, er der indtegnet et lille hus. Her står navnet Bennet Hansen, men det er senere streget over. Andre bebyggelser findes ikke på kortet. Nordvest og sydvest for Hannevanggård findes signaturer for eng- og kærømråder, der benævnes »Trindkier Eng«, »Lille Trindkier« og »Enghaugerne«. Hele det store vestlige område på kortet er lynghede, og det er benævnt som »Vester Heden«. På kortet er indtegnet en vej, der fra Hannevanggård tager retning mod vest. Den er betegnet som »Vei til Jegum«. Ca. 500 alen vest for Hannevanggård har vejen et knæk, og dér passerer den hen over et vandløb, der går i nordlig retning, ind på »Kierup Byes Jorder«.

Men det mest interessante ved dette kort er nok en lille rektangulær signatur med dobbelte linjer, der er indtegnet i et hedeareal vest for Hannevanggård, ca. 300 alen fra gården, og ved denne signatur er skrevet ordet »Folden«. Tæt ved fører en markvej fra gården ud i heden vestpå.

Hvad er det for en indretning? Et hus kan det ikke være, for husene på samme kort er tegnet på anden måde. Det er

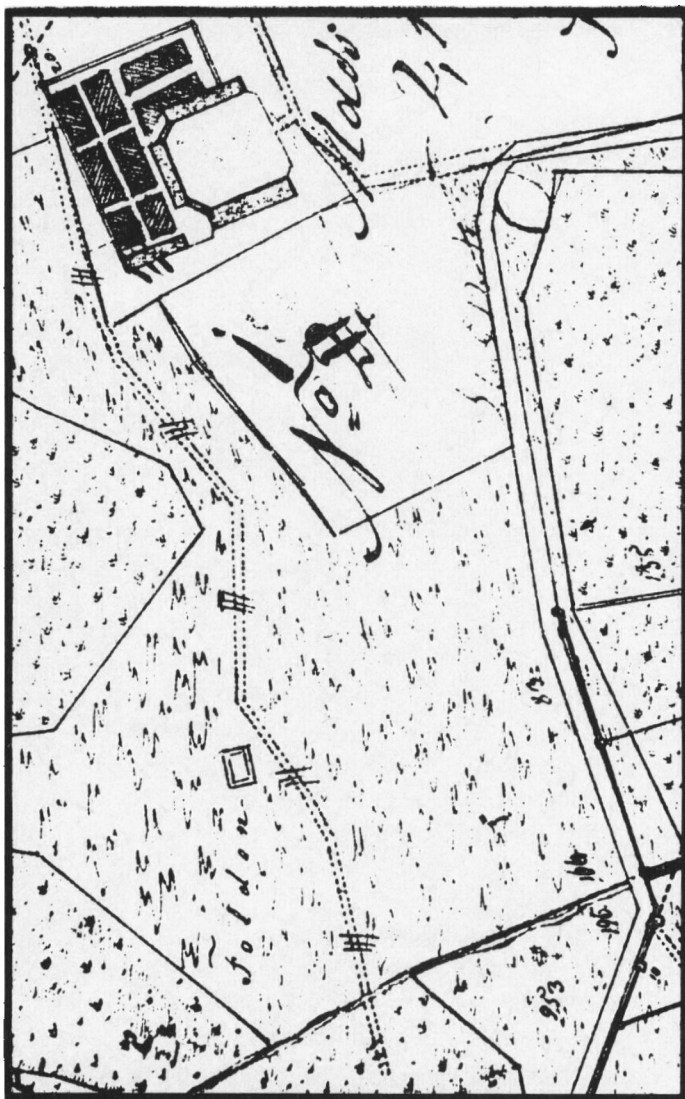

Udsnit af Hannevang-kortet 1817. De trykte tal angiver steder, der har særlig interesse: 1. Hannevanggård. 2. Bennet Hansens hus. 3. Jægumvejen med knæk'et, hvor vandløbet passerer under vejen. 4. Fårefolden. 5. Lille Trindkjær. 6. Trindkjær Eng. 7. Enghaugerne.

sikkert en fårefold! Nærmere undersøgelser viser, at sådanne ikke var ualmindelige i Vestjylland i sidste halvdel af forrige århundrede.

I sin bog om Outrup sogn skriver H. K. Kristensen under omtalen af Bahlgård, at Jens Sørensen, der havde gården fra 1836 til 1863, plejede at have ca. 150 fremmede får i græs om sommeren. Det gav megen gødning til gårdens mark, idet fårene om middagen og om natten blev drevet ind i en fold på gårdspladsen.¹ Bahlgård lå ligesom Hannevanggård ret ensomt ved store hedearealer.

I midten af forrige århundrede enedes bønderne i Toft-

Forstørret udsnit af kortet. Folden ligger i et areal, der har signatur for lynghede. Områderne over og under dette areal har signatur for kær, eng («grønner»). Bemærk Hannevanggårds tre længer med forbindelsesmure og den ret store have med dige om.

næs, Alslev sogn, Skads herred, om at holde en byhyrde. Om foråret drev han fårene ud på heden. Hver middag og aften blev dyrene indelukket i en stor fårefold, der var opført i nærheden af Folbjerg, sognets højeste punkt. Hyrden søgte så hjem til byen, hvor han fik kosten skiftevis hos gårdmændene. Ved efterårstide blev byhyrden afskediget, og gødningen (fra fårefolden) blev solgt ved grandestævnet. De høje diger fra fårefolden var endnu synlige i 1920.²

Disse to fårefolde var begge fra Varde-egnen og ikke længere fra Hannevang, end at traditionen stort set må have været den samme dér. I det ene tilfælde (Toftnæs) nævnes det, at folden var omgivet af høje diger, men i øvrigt nævnes der intet om form, indretning og størrelse. Der findes imidlertid mere detaljerede oplysninger om fårefolde fra andre egne.

Omkring 1865 lå der en mægtig fårefold, fælles for de fire Rabækgårde ved Tarm, ude på heden. Denne fold var i firkant med en ca. 3 alen høj mur af hedetørv og en dør for, men der var intet tag over. Den kunne rumme et par hundrede får. Man havde i ældre tid haft en gammel mand til at passe fårene dér. Resterne af folden kunne endnu ses i 1930-erne.³

I slutningen af 1920-erne fortalte ældre folk lærer John Kvist, at der har ligget en stor, rektangulær fårefold på de østlige områder af Skødegårds jorder i Bække sogn. Et hvert spor af denne fold var dengang forsvundet.

Derimod var der omkring 1930 endnu tydelige spor i terrænet ca. 1 km sydøst for Kragelund by i Bække sogn efter et anlæg, der tilsyneladende har været en fårefold. Anlægget lå tæt ved Kragelund mose. Det var firkantet, nærmest kvadratisk, vel ca. 30 meter langt og omgivet af en ca. 1 meter høj jordvold. Der var en åbning i volden i det nordvestre hjørne. På det tidspunkt var der ikke mere nogen dér på egnen, der vidste, hvad anlægget havde været brugt til.⁴

Markmandsfold ved gadekæret på bypladsen i Hillerup, Farup sogn. Heri indsattes de udenbys kreaturer, der blev fundet på byens marske. (Foto: Nationalmuseet).

Om kreaturfolde i almindelighed og fårefolde i særdeleshed giver Kai Uldall gode oplysninger.⁵ Han fortæller følgende: »I udmarkerne forekommer gamle digefolde, hvori kreaturerne indsattes om natten, undertiden også i midt-dagsstunden. Der fandtes dels større folde til større kreaturer (studefolde), og disses diger var meget ofte cirkelrunde, dels *fårefolde*. To studefolde nordvest for Hjortlund ved Filskov (Nørvang herred) har indre diameter af godt 20 meter, mens det sammensunkne dige nu er 3,5 meter bredt i bunden og 1 meter højt. En ligeledes rund fold på Lønborggårds hede syd for Vostrup (Nørre Horne herred) målte indvendig 18 meter. En anden ved Ilskov (Hammerum herred) 13 meter inden for det nu 3,75 meter brede og 0,80 meter høje dige. I nærheden deraf er nedpløjet to fir-sidede, noget større studefolde. – Af hensyn til de store studedrifter sønderud var store folde undertiden lagt ved

bedestederne på de gamle stude- eller okseveje. – *Fårefoldene* er mindre og kan være runde; firsidet form synes dog at have været almindeligst. En rund fårefold ved Viumgård (Rind sogn, Hammerum herred) havde 10 meter i indre diameter og et nu 4 meter bredt og 1 meter højt dige. En firsidet ved Kræmmertose (Skærlund sogn, Nørvang herred) målte $9,5 \times 8,5$ meter indvendig, og diget var 3 meter bredt og 1 meter højt. En anden firsidet ved Sønder Ås (Sunds sogn, Hammerum herred) målte indvendig $4,5 \times 2$ meter, og en tredje ved Nørre Bork Østerby (Nørre Horne herred) havde samme mål. – Til foldene, navnlig fårefoldene, udkrævedes en absolut tør grund, hvorfor bunden, især i små folde, ofte er hævet ret stærkt over det omgivende terræn og har fald mod indgangen. De små folde kunne være forsynede med primitivt tag og kaldtes derfor ofte fårehuse. – Interimistiske folde til isolering af kreaturer under kvægsyge omtales ofte som afsidesliggende. – Endvidere indrettedes hist og her læhuse, svinestier eller folde i skovene til svin, der gik på olden. Svinefolde var ofte brolagte. – Foruden disse i overdrev eller udmark beliggende folde byggedes folde i eller ved landsbyerne til optagne eller bissende kreaturer. Ofte lå de midt i landsbyen«. ⁶

Kai Uldall oplyser, at fårefoldene oftest var firsidede, og de mål, han opgiver, viser, at foldene var rektangulære i grundarealet. Det er nok en fårefold af den type, der i 1817 fandtes på Hannevang hede. De dobbelt optrukne linjer på tegningen skal sikkert antyde diget, der omgav folden, formentlig et dige, der var stablet op af lyngtørv. Ved anvendelse af målestokken på kortet kan det konstateres, at folden i Hannevang har været ca. 17×22 alen i ydre mål. Når digernes areal trækkes fra, giver det en indre grundflade på ca. 65 m^2 . Der må således have været god plads til ca. 100 får i folden. I øvrigt var den tids hedefår mindre end de fåreracer, man holder nu om dage.

F. Vermehren: Fårehyrde på Heden. 1855.
(Statens Museum for Kunst).

Om fårehold og -folde skriver Ole Højrup bl.a.: »Havde gården et stort hedearéal med mange »grønner«, det vil sige pletter, hvor der stod vand om vinteren, og som derfor var græsbevoksede, så var der betingelser for et stort fårehold. Endnu kan man hist og her støde på en lav ringvold i lyngen med frodigt græs bag volden. Her står man over for en af de folde, hvor fårene blev lukket ind om natten. Som regel lå folden nær agerjordens yderkant, således at man var fri for at drive fåreflokken ind mellem de dyrkede afgrøder, og i folden samledes der gødning, som var let at få kørt til de yderste marker, som det godt kunne knibe at få gødet hjemme fra gården«. ⁷

Netop sådan var forholdene i Hannevang. Kortet viser, at folden ligger ret tæt ved gårdens yderste agerjord, og at den samtidig er placeret i nærheden af flere »grønner«, nemlig »Lille Trindkier«, »Trindkier Eng« og »Enghaugerne«. Desuden havde gården ret store hedearéaler som bagland.

I januar 1975 besøgte jeg Hannevanggård. Den førnævnte vej, der i øvrigt af beboerne kaldes Jegum Kirkevej, findes endnu som markvej, og vandløbet, der kaldes Bådsø Bæk, passerer stadig under vejen ved det nævnte knæk. Ud fra dette fikspunkt kunne jeg nogenlunde fastslå, hvor folden har været. Det er et forholdsvis højt sted i terrænet, der nu er helt under kultur, og der findes ingen som helst spor efter en fårefold. Beboerne på gården, hvis slægt har ejet denne i et par generationer, kender heller intet til en sådan. Men allerede det første geodætiske målebordsblad fra 1870 viser også, at det område, hvor folden lå, da var agerjord!

Det areal, hvor fårefolden er anbragt i 1817, tilhører Hannevanggård, der i 1787 ejedes af Peder Sterm. Han var af herremandsslægt og var en broder til Thøger Reenberg Sterm, Søviggård, der før den tid blandt meget andet gods havde ejet Hannevanggård, som han lod nyopføre og »indrette for en honnet Familie, alt sammen af Bindingsværk og Tavelmur«. ⁸ Det er nok denne gård, der vises på kortet fra 1817. Gårdens anlæg med skrå forbindelsesmure mellem længerne og den store have virker »honnet«! Peder Sterm døde i 1800, og i 1816 døde hans hustru, Anne Marie Biørn, »Eier af Hannevanggaard«. Det var sikkert ganske kort tid derefter, at Mads Sørensen overtog gården; han havde den i hvert fald i 1820. Han var gårdmandssøn, født 1788 i Kærup. Med ham gik Hannevanggård over til almindelige bønder.

Hvem af gårdens ejere der har anlagt folden, har jeg ikke kunnet fastslå.

Som nævnt tidligere, er der ved huset syd for Hannevanggård skrevet navnet Bennet Hansen. Denne mand er født 1763 i Billum, og han boede i 1801 i Hannevang og var »Boels Mand med noget Jord«, dvs., han var ikke »jordløs« husmand, men stedet kunne næppe ernære ham, for da han døde i 1845 i Hannevang, var han almisselem.

Hans plejedatter blev i 1827 gift med Peder Lauridsen fra He sogn, og dette yngre par boede hos Bennet Hansen indtil omkring 1841. I 1831 fødtes her deres søn Bennet Pedersen. Fra 1847 og til sin død i 1876 boede Peder Lauridsen på Janderup hede. Han kaldtes »Pe Pewer«, fordi han gik rundt og solgte krydderier. Huset, han boede i, var ringe, og han var en fattig mand, der af og til fik hjælp af fattigvæsenet. Traditionen siger, at han – men vistnok mest hans søn, Bennet Pedersen – passede får for gårdmændene i Janderup, og at disse får blev lukket ind i en fold, opført af lyngtørv. Denne fold skal have ligget umiddelbart syd for den nuværende ejendom, matr. 11-L af Janderup. Den kan ikke mere erkendes i terrænet, men i begyndelsen af dette århundrede var jorden særlig frugtbar på dette sted. Som betaling for sin vogtertjeneste skal Bennet Pedersen have haft ret til at udnytte den gødning, som fårene lagde i folden.⁹

Mon det ikke kan tænkes, at den gamle Bennet Hansen har passet fårefolden i Hannevang. Som nævnt under beskrivelsen af folden i Rabæk var det somme tider ældre mænd, der var fårehyrder, og Vermehrens kendte maleri af en fårehyrde på heden viser jo netop en ældre mand. Desuden kunne Bennet Pedersens senere virksomhed som fårehyrde på Janderup hede vel tyde på, at han havde erfaring i et sådant arbejde, og han havde jo netop tilbragt sin barndom hos den gamle Bennet i Hannevang!

Men hvorom alting er, hermed er der fundet ret klare vidnesbyrd om, at der var en fårefold på Hannevang hede så tidligt som i 1817. Dette eksempel viser igen, hvilke kulturhistoriske skatte, der findes i de gamle matrikelkort.

NOTER:

1. H. K. Kristensen: »Ovtrup Sogn i Vester Horne Herred«, Varde 1933-35, s. 356.
2. H. P. H. Novrup: »Alslev Sogn«, i »Fra Ribe Amt« 1920, s. 222.

3. H. P. Hansen: »Hyrdeliv paa Heden«, 1941, s. 71. (Rabækgårdene ligger i Ådum sogn).
4. Meddelt i januar 1975 af pens. lærer, forfatteren John Kvist, Egtved. Se også August F. Schmidt: »Byhyrder«, Kbh. 1928, s. 24.
5. Kai Uldall: »Dansehøj, Pinsebod og Gildesvold« i »Fortid og Nutid«, bind 8, 1929-30, s. 141f.
6. Det er sådanne byfolde – markmandsfolde – til fremmede husdyr, der nævnes alle steder i Danske Vider og Vedtægter. I viden for Helsingør (1715) bestemmes det, at byens folde skal være 6 favne i bredden og 6 favne i længden, at de skal opsættes af »grå kampesten«, og at der skal være et led med »lås og nøgel«. – En markmandsfold af træ kendes fra Hillerup by, Farup sogn. Heri indsatte markmanden udenbys kreaturer. – I »Ovtrup Sogn«, s. 238, nævner H. K. Kristensen, at der tæt syd for krydset mellem Bækhus- og Lundtangvejen var et sted, som kaldtes »æ foerlæj« (fårelejet). H. K. antager, at der har været en *fårefold* på dette sted.
7. Ole Højrup: »Landbrug i Vestjylland for 100 år siden«, i Den Vest- og Sønderjydske Kreditforenings jubilæumsskrift, Ringkøbing 1960, s. 81f.
8. H. K. Kristensen: »Ovtrup Sogn i Vester Horne Herred«, s. 220f.
9. Meddelt omkr. 1960 af Marie Jensen, f. 30. nov. 1899 i Janderup sogn.